

Verborgen of vergeten geschiedenis

November 1918

De sociale geschiedenis van de marine en matrozen, zie de nummers 61 en 62 van Solidariteit, is boeiend. Er is alle reden voor een vervolgartikel. Op 11 en 12 november 1918 kondigde de leider der sociaal-demokraten P.J. Troelstra aan dat de arbeidersklasse de macht overnam. Na een schets van achtergronden en verloop van de revolutie die niet doorging, komen we terecht bij de marine-matrozen. Juist nu de leeuw sliep, maakte hij slachtoffers. Deze keer vielen er ontslagen in de marineleiding.

AAN HET EIND van de Eerste Wereldoorlog stortten eeuwenoude rijken in Europa in. Op zondag 10 november 1918 vluchtte de Duitse keizer Wilhelm II Nederland binnen. Op 11 november gaf Duitsland zich onvoorwaardelijk over. In rooms-katholieke, protestants-christelijke en liberale kringen heerste de angst dat de revolutie in Duitsland niet bij Zevenaar zou halt houden.

Angst voor revolutie

H.J. Scheffer geeft een uitgebreid en gedetailleerd verslag van die befaamde revolutieweek in "November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging". Hij geeft voorbeelden van bestuurders die met bezorgdheid naar de toekomstige, politieke verhoudingen keken. Op zaterdagmiddag 9 november sprak H.P. Nijgh, voorzitter van de Scheepvaartvereniging Zuid in Rotterdam, met A. Heykoop en J. Brautigam, de plaatselijke leiders van de sociaal-demokratie. Met het oog op voortzetting van zijn bedrijf stelde Nijgh betere arbeidsverhoudingen in het vooruitzicht. Dezelfde avond spraken Heykoop en Brautigam met burgemeester A.R. Zimmerman. Zimmerman vertelde hun dat hij "van plan was om ook in geval van een revolutionaire beweging in ieder geval zijn best te doen voor het behoud der orde". "Wat konden zijn gesprekspartners anders concluderen dan dat de burgemeester van 's lands tweede stad capituleerde nog voor de revolutie ingezet was?", merkt L. de Jong op (in Voorspel, het eerste deel van zijn overzichtswerk over Het Koninkrijk der

Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog). De Jong maakt er tevens melding van dat minister-president Ruys de Beerenbrouck op die zaterdagavond liberale en vrijzinnig-demokratiese leiders voorstelde maar wat toe te geven door bijvoorbeeld een paar socialisten in het kabinet op te nemen. Eén van de aanwezige politici had zelfs zitten huilen. Op zondagavond trok een luitenant van de Vrijwillige Landstorm met dertig vrijwilligers en één mitrailleur de tuin van het paleis Noordeinde in Den Haag binnen om het koninklijk paleis te beschermen. Op maandagavond viel in de NRC te lezen dat ieder er goed aan zou doen traditionele denkbeelden te herzien. Het is duidelijk dat er op z'n minst enige bezorgdheid in leidende kringen heerste.

Troelstra's greep naar de macht

Meegesleept door de dramatische gebeurtenissen in binnen- en buitenland verkondigde Troelstra op maandagavond 11 november in Rotterdam en de dag daarna nog eens in de Tweede Kamer dat de arbeidersklasse de politieke macht zou grijpen. Heeft Troelstra een reële inschatting gemaakt van de omvang van de onrust en de bereidheid tot revolutionair verzet in het land? In ieder geval is de beoordeling achteraf dat de leider der sociaal-demokraten zich liet meeslepen door zijn emoties. Een aantal kopstukken in Troelstra's directe omgeving waren die mening al vanaf het eerste moment toegeedaan. Medio januari 1919 merkte SDAP-voorzitter W.H. Vliegen in een vergadering van het partijbestuur op dat ze nooit zo dicht

bij een scheuring waren geweest als in die week in november. De eenheidsmotie van enkele maanden daarna redde Troelstra's politieke bestaan. Zijn 'vergingssing' heeft hem de rest van zijn leven achtervolgd. Overigens werd hij er des te menselijker en geliefder om bij zijn achterban. Het gaf conservatieve groeperingen de gelegenheid om de sociaal-demokratie net als ten tijde van de Spoorwegstakingen in 1903 en later in 1933 bij de munitie op De Zeven Provinciën als onbetrouwbaar af te schilderen, als niet gezagsgetroouw. Het was een reden of een voorwendsel om de sociaal-demokratie regeringsverantwoordelijkheid te onthouden. Nolens, volens. Alleen in uiterste noodzaak. Het is overigens wel ironies dat de twijfels over de demokratiese gezindheid van de SDAP over het algemeen werden uitgesproken door conservatieven op wie de sociaal-demokraten in een strijd van tientallen jaren het algemeen kiesrecht hadden moeten bevechten. De nuchtere vakbondsmensen in Troelstra's omgeving zoals Vliegen, Schaper, Oudegeest en Polak waren zowel om principiële als praktische redenen tegen zijn bijna romanties aandoende 'greep om de macht'. "Zijn oproep was een slag in de lucht. Naar zijn parool hadden de meesten van zijn medebestuurders geen oren, laat staan zijn tegenstanders, en die laatsten waren actiever dan die eersten", zo noteert L. de Jong nuchter. Jan en Annie Romein typeren Troelstra als een weifelende figuur op de momenten dat het er op aankwam: "Nooit is duidelijker gebleken dan in die novemberdagen, dat Troelstra ondanks al

zijn talenten tegen de beslissende momenten in zijn leven en dat zijner partij niet ten volle opgewassen was. In 1903 had hij gewefeld, in 1909, in 1913 en nu weer, maar ook nu in 1918 eindigde hij als bij al die andere gelegenheden met een capitulatie voor de reformistische vleugel, voor Schaper en Vliegen bij wie, in 1918 zeker, de eigenlijke leiding berustte. De aangekondigde revolutie werd afgelast, als gold het een parade bij slecht weer" (De lage landen bij de zee). Uit dit citaat spreekt ook enigszins de suggestie - de gevoelens uitdrukkelijk zoals die in kringen ter linkerzijde van de SDAP leefden - dat Troelstra zijn woorden met daden kracht had moeten bijzetten.

Gedenkschriften

Bij een beoordeling van Troelstra's houding in die dagen moeten we niet vergeten dat hij sprak op de avond dat het duitse keizerrijk was gevallen en er een eind was gekomen aan de Eerste Wereldoorlog. Dat maakte op iedereen een verbijsterende indruk, veroorzaakte een ongelooflijke opwindung en gaf een enorm gevoel van bevrijding. Wat vindt Troelstra er zelf van? Hij heeft het opgetekend in zijn Gedenkschriften: "De menscheit, eindelijk verlost van den oorlogsdruk, kon weer vrij ademen, kon weer hopen op een betere toekomst. En voor den socialist kon dat niet beteekenen het streven naar een herstel van de voor-oorlogse wereld: wij zagen het kapitalisme wankelen en één onvergetelijk oogenblik scheen het, dat het uur van verwezenlijking was aangebroken van de idealen, waarvoor wij ons leven lang hadden gestreden."

De heftige emotie van die bijeenkomst in Rotterdam is Troelstra zijn hele leven bijgebleven. "De massa stond schouder aan schouder en met ongekend vuur klonken onze strijd liederen uit de wachtende menigte op." Nooit is de Internationale met meer overtuiging gezongen dan op die avond. "Toen heb ik het woord gekregen en de redevoering gehouden, die deze menschen van mij verwachtten en die recht kwam uit mijn hart, zonder door het nuchtere verstand te zijn gekontroleerd." Troelstra realiseert zich dat zijn woorden kritiek van taktiese en organisatoriese aard verdienen. Dat er van de zijde van zijn politieke tegenstanders zo ongekend fel op hem is gereageerd, komt vermoedelijk doordat ze zich ervoor geneerden dat ze in die onzekere, spannende revolutiedagen zelf al bogen voordat zij geslagen werden. Troelstra zelf heeft dat haarfijn aangevoeld: "De heerschende klasse was eerder gereed, om van haar macht afstand te doen, dan de arbeidersklasse, om die macht te grijpen."

Troelstra als samenzweerder, rooms-katholiek spotblad "De Roskam"

Verzet in militaire kringen

In Duitsland hadden de matrozen in Kiel het startsein tot de revolutie gegeven. Ook al was het anti-militairisme diep geworteld in de sociaal-demokratie, wellicht verwachte Troelstra bij zijn revolutie poging toch steun uit de nederlandse krijgsmacht. Er waren al akties geweest van soldaten in de Harskamp-kazerne en in andere legerplaatsen. De Sociaal-Democratische Arbeiders Partij had nauwe kontakten met de Bond van Nederlandsche Dienstplichtigen. Van oudsher af bestond er bij het marinepersoneel onder de rang van officier grote sympathie voor de SDAP. In de dagen volgend op 11 november is her en der in Nederland onrust te bespeuren waarbij militairen betrokken zijn. Voor zover het enige betekenis heeft, beperkt het zich echter voornamelijk tot Amsterdam. Op 14 november maakt het kommunistiese dagblad De Tribune melding van een vergadering de voorafgaande middag in gebouw Handwerkersvriendenkring. De zaal was al helemaal bezet op het moment dat er 200 soldaten, met twee hoornblazers voorop, binnentraden. De menschen raakten werkelijk helemaal buiten zinnen toen zij daarachter de oude Domela Nieuwenhuis ontwaarden, binnengereden in een rolstoel! Het gezelschap schaarde zich om het podium en stelde zich ter beschikking van de revolutie. "De indruk is onbeschrijflijk. Mannen en vrouwen barsten in tranen uit, het gehuil van geestdrift doet de zaal sidderen! Men besluit meteen te gaan demonstreren. De zaal stroomt leeg, de massa met de roode vlag, gedragen door soldaten voorop, trekt de stad in." Diezelfde woensdagavond trekken duizenden menschen,

onder wie 400 soldaten, op naar de Oranje-Nassaukazerne in de Sarphatistraat. Vanaf de poort wordt op de menigte geschoten. Er vallen vier doden en tientallen demonstranten worden gewond. Troelstra was ongetwijfeld bekend met het verschijnsel van de arbeiders- en soldatenraden die in Rusland en Duitsland waren gevormd. Troelstra heeft echter nooit een plan opgesteld voor een revolutie en dus ook nooit overwogen wat de rol van soldaten en matrozen daarin zou zijn. De onrust in Den Helder werd voornamelijk veroorzaakt door een overspannen beeldvorming en de daarop gebaseerde maatregelen van de marineleiding. In Alkmaar trok die week een honderdtal soldaten en matrozen door de stad. In Friesland werd op een bijeenkomst van 70 menschen een Soldaten- en Arbeidersraad voor Friesland opgericht. Maar dat was het dan ook wel.

Jarenlange onderdrukking

Er is in deze periode geen spoor van georganiseerd revolutionair verzet bij de bonden van lager marinepersoneel te ontdekken. Het is echter wel onthullend en gemakkelijk om te signaleren hoe bevreemd men in regeringskringen en bij de hogere marineleiding was voor een mogelijk revolutionair optreden van het eigen personeel. En het was een terechte vrees; mogelijk een vrees voor wraakakties, want meer dan twintig jaar lang hadden de autoriteiten de meest voor het voetlicht tredende Bond van Minder Marine-Personeel dwars gezeten, zijn bestuurders in rang of stand verlaagd, overgeplaatst naar een schip met een verre bestemming of ontslagen, het bondsblad Het Anker aan boord verboden, de

schepelingen in beroerde omstandigheden hun werk laten verrichten en ze bij akties voor lotsverbetering krijgstuuchtelijk zwaar gestraft. De gemeenste vorm van repressie was wel om aktieve, oudere vakbondsmensen vlak voor hun pensioen te ontslaan. Troelstra typeert het personeelsbeleid bij de marine fijntjes: "Men had het marinepersoneel er niet naar behandeld, om trouw door alles heen te kunnen verwachten". Wat gebeurde er in deze woelige dagen nu in Den Helder?

Den Helder

Er speelde zich heel wat af in Den Helder, maar dan vooral in het hoofd van de marinekommandant schout bij nacht J. Albarda. In zijn memoires stelt Troelstra vast dat de verhalen die de ronde deden over een revolutionaire stemming op de vloot sterk overdreven waren. "Een van de leiders van het marine personeel heeft mij later geschreven: als wij het sein hadden gegeven, was de vloot achter ons geweest." Troelstra gaat nuchter om met deze bewering: "Doch meer dan een bevestiging van het bekende feit, dat de sympathieën van de marinemannen in meerderheid naar de moderne arbeidersbeweging gingen, beteekent dat niet." We proberen de resultaten van Scheffer's onderzoek zo gekomprimeerd mogelijk weer te geven. Het was een hektiese periode voor Albarda. Met een proklamatie nam hij stelling tegen het gerucht dat de marineleiding niets zou ondernemen als er revolutie zou uitbreken. Het gerucht waaide over naar Den Haag. Daar vernam men dat matrozen zich van de schepen zouden meester maken. Er werd meteen een officier naar Den Helder gestuurd om een onderzoek te verrichten. Deze man schreef op 19 november een rapport aan de opperbevelhebber van landen zeemacht met de volgende niet mis te verstane passages, namelijk "dat er aanwijzingen waren te vermoeden, dat de matrozen, na zich meester gemaakt te hebben van de schepen, zouden trachten hiermede op te stomen naar Amsterdam en Rotterdam ten einde in deze grote arbeiderscentra mede te werken aan de opstandige beweging. Alle maatregelen moesten worden getroffen ten einde elke poging daartoe te vrijdelen. Mochten deze maatregelen het uitloopen van eenig schip niet kunnen beletten, dan hadden de forten te IJmuiden en Hoek van Holland opdracht namens de Regeering bij nadering van een Hollandsen oorlogsschip met de roode vlag in top, dit schip in de grond te boren."

Albarda moet het helemaal benauwd hebben gekregen toen hem via de kommissaris van politie in Den Helder een bericht van de procureur-generaal ter hand werd gesteld waarin stond dat rekening moest worden gehouden met "mogelijk binnendringen van ongewenste Russische schepen". Op dinsdag 12 november liet de schout bij nacht de hoofdbesturen van de bonden van minder marinepersoneel, onderofficieren en korporaals bij zich komen. Hij wilde weten in hoeverre onder alle omstandigheden op het personeel van de vloot onder de rang van officier viel te rekenen. Het antwoord dat hij op vrijdag kreeg zal hem niet gerustgesteld hebben. De hoofdbesturen lieten de marinekommandant weten dat diens vraag in haar algemeenheid niet te beantwoorden was. "Mocht echter het personeel der marine voor het feit worden gesteld partij te moeten kiezen, dan zal de mogelijkheid niet uitgesloten zijn dat een meerderheid althans onder de minderen, zich scharen zal aan de zijde die tot doorvoering van door hen wenschelijk geachte hervormingen, voor hen altijd stredden. Het zal dan in het belang van de goede orde en van het personeel zijn, hen

niet tot de keuze te dwingen". Schout bij nacht Albarda had het antwoord echter niet afgewacht. De dag ervoor had hij een opzienbarende maatregel genomen. *Op zijn bevel was namelijk besloten de vloot te ontwapenen en de schepen onklaar te maken!* De houding van de vlagofficier hield een ernstig gezichtsverlies in voor de regering. Op 29 november werd Albarda van zijn functie ontheven. De minister van Marine W. Naudin ten Cate gaf later op 24 december op kamervragen te verstaan dat over het opbergen van onderdelen van kanonnen en geweren geen voorafgaand overleg met het departement was gevoerd. Het lag voor de hand dat het ontwapenen van de vloot "niet kon nalaten een grievenden indruk te maken op het goedgezinde gedeelte van het personeel". De kritiek uit de Kamer leidde ertoe dat minister Naudin ten Cate - vóór Albarda kommandant in Den Helder - medio februari 1919 zijn ontslag indiende. De officieren waren in hun eigen zwaard gevallen!

Harry Peer